

Спеціалізованій раді ДФ 11.051.012
Донецький національний університет
імені Василя Стуса
м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, 0432 50 89 37

ВІДГУК

офіційного опонента

Жаровської Ірини Мирославівни, доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри теорії та філософії права, конституційного та
міжнародного права Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
на дисертацію Комара Павла Анатолійовича
«Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань
08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

На основі вивчення дисертаційної роботи Комара Павла Анатолійовича та праць, опублікованих за темою дисертації, можна зробити наступні висновки.

Щодо *актуальності теми дисертаційного дослідження*, автор вдало доводить потребу та своєчасність наукової розробки питань судової правотворчості та верховенства права у їх кореляційному взаємозв'язку саме на теперішньому етапі розвитку української правової системи, яка «поступово зазнає змін ... на тлі конвергенції різних правових систем» (с. 19). Також справедливо зазначено, що «право сучасної України переживає період входження в європейський правовий простір, міжнародний правопорядок також трансформується, поглиблюються світові глобалізаційні процеси».

Розгляд проблем функціонування публічно-владної сфери є нагальною проблемою сучасності, оскільки від неї залежить правовий статус окремого члена суспільства в конкретний історичний етап розвитку державності. Зміни в суспільних реаліях зумовлюють зміни у свідомості, формують нові парадигмальні змінні для правосвідомості та правової культури. Увесь період

незалежності України ознаменований перманентними реформами, подекуди навіть революціями, певними викликами, до яких наша держава та суспільство, напевно, не були готові (як то окупація АР Крим, російська агресія на Сході), проте вони посприяли формуванню й піднесенню національної ідеї та суспільної правосвідомості, а отже й створили підґрунтя для подальших змін правової системи, які на початку етапу незалежності були відкинуті як неприйнятні. Одним з таких питань виступає нормотворча здатність судових органів, яка нібито у континентальній правовій системі не є поширеною, через що тривалий час «пострадянської агонії» взагалі не сприймалася як прийнятна в Україні. Проте зі впливом 30 років судова правотворчість усе частіше згадується як у науковій площині, так і на численних практичних заходах за участю представників суддівського корпусу та інших представників правничої професії. Отже в сучасних умовах коректнішим буде відійти від позиції заперечення судової нормотворчості, що послідовно доводить та відстоює П.А. Комар у своєму дисертаційному дослідженні, зокрема враховуючи потенційні можливості правотворчості суддів забезпечити реалізацію принципу верховенства права.

Дослідження проблематики саме судової влади та судової правотворчості має не тільки пізнавальний, академічний, але й практичний характер. Воно насамперед має ґрунтуватися на переосмисленні класичної спадщини політико-правових шкіл з урахуванням сучасних тенденцій та розглядатися суто в контексті взаємодії громадянського суспільства і держави.

Усе це доводить актуальність обраної тематики, адже теоретико-правовий дискурс навколо питань функціонування державної влади, зокрема і судової, вважається сьогодні одним з основних. Йдеться про те, що новітні державопізнавальні парадигми правових явищ зумовлюють необхідність перегляду розуміння державної влади з погляду сучасної методології у вимірі правових стандартів формування та функціонування. Це важливо, оскільки проблеми державної влади в умовах побудови правової держави в Україні істотно впливають на усі державотворчі та правотворчі процеси, і в

прагматичному сенсі, і з огляду на необхідність для вітчизняного державознавства теоретичних розробок найдоцільніших та найефективніших моделей державно-владних відносин, які повинні відповідати новим історичним обставинам і потребам суспільства.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса у межах теми «Розвиток правової системи України: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0112U002868) та теми «Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи» (державна реєстрація № 0118U003140), за якими дисертантом здійснено розробку теоретико-правових аспектів судової правотворчості та її ролі в утвердженні верховенства права.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, відповідає вимогам, що висуваються до такого виду робіт. Дисертація П.А. Комара є комплексним дослідженням судової правотворчості та її ролі в утвердженні принципу верховенства права, характеризується вдалою структурою, яка дозволила логічно, послідовно та наочно вирішити наукові завдання й досягнути поставленої мети дослідження, яка полягала у формулюванні й обґрунтуванні нових теоретико-концептуальних положень щодо природи, змісту, ознак і результатів правотворчої діяльності органів судової влади в Україні, її місця серед інших форм здійснення судової влади, доведенні взаємозумовленості між судовою правотворчістю та втіленням постулатів верховенства права як основоположного принципу захисту прав людини, а також розробці теоретичного підґрунтя для пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення правового регулювання окреслених питань.

Цьому сприяло також чітке визначення об'єкту і предмету дослідження, які сформульовані методологічно коректно і науково виважено.

Окремої уваги потребує *методологічна база дисертації*, яка є не лише прийнятною й адекватною поставленим цілям і задачам дослідження, але й надзвичайно сучасною та ефективною завдяки залученню не зовсім традиційного для правничої науки, певною мірою навіть інноваційного методологічного інструментарію.

Тут хотілося би зауважити, враховуючи загальнотеоретичний характер дослідження, що розвиток теорії держави і права можливий завдяки непомітним механізмам наступності традицій і новацій. Необхідність більш високого рівня пізнання держави і права потребує використання нових підходів і методів, досягнень інших наук, вивчення нових зв'язків та властивостей вказаних явищ.

В основу пізнання державно-владних явищ, на нашу думку, потрібно поставити комплементарно-цілісну концепцію методологіювання, яка належить до інтегрального типу через системне пізнання державно-правової субстанції у вимірі плюралізму розуміння державно-владних явищ та об'єктивно спрямована на консолідацію науково-полярних ідей, теорем, поглядів, концепцій на досліджуване явище у їх раціональну єдність. Саме таку особливість наукового дослідження необхідно покласти в основу під час аналізу державно-владних феноменів, процесів загалом, комплексно, з урахуванням теоретико-методологічних, інституційно-правових та практичних (соціально-культурних, психологічних тощо) аспектів функціонування сфери державної влади. Сьогодні такий системний розгляд державно-владних явищ фактично не здійснюється. Увесь конгломерат соціально-гуманітарних наукових напрямів досліджує цей феномен або із структурно-функціональних позицій, або з формально-юридичної позиції, а інші аспекти її функціонування по суті не враховуються.

У цьому вбачається одна з основних переваг і безсумнівна цінність аналізованої дисертаційної роботи, а саме автором використані шляхи та способи пізнання держави і права як методологічної науки. Тобто П.А. Комару вдалося віднайти шляхи творчого використання в правовій науці загального

філософського методу, теоретичних положень психології (у частині аналізу професіограми та психограми судді в п. 1.2.), а також статистики (за допомогою кореляційного методу доведено наявність взаємозалежності між дотриманням верховенства права та часткою скасованих або частково змінених вищими інстанціями судових рішень п. 2.3) та формальної логіки (п. 1.1, п. 2.3). Обґрунтування теоретичних висновків стосовно предмету дослідження стало можливим завдяки їх ґрунтовній перевірці в ході предметно-практичної діяльності судових органів (довідка про впровадження алгоритму перевірки судових рішень на відповідність принципу верховенства права у роботі Вінницького окружного адміністративного суду).

Ступінь обґрунтованості та достовірності результатів дослідження П.А. Комара визначається зокрема логічною та завершеною структурою дисертаційної роботи, яка є вагомим свідченням його системності та цілісності. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, що містять шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі роботи досліджено сутності, правової природи судової правотворчості, її поняття, ознак та видів. Другий розділ передбачувано присвячений принципу верховенства права, але автор не обмежився банальним пошуком «авторської» дефініції цього принципу або узагальненням підходів до його розуміння, а стисло виклавши характеристику основних напрямів доктринального трактування верховенства права, вдався до аналізу значно менш поширених питань відтворення постулатів верховенства права у судовій практиці (наприклад, с. 201–202, 207), перевірки наукової гіпотези про наявність кореляційного зв'язку між застосуванням у судових рішеннях принципу верховенства права (зокрема як верховенства людини, людиноцентризму) та показниками результатів оскаржень судових рішень (с. 209 – 211), розробки практичних (працюючих) засобів забезпечення відповідності судових рішень ідеалам верховенства права (с. 215–216).

Протягом усього дослідження автор дотримується законів логіки, у першу чергу закону тотожності, вдається до використання діалектичних

законів (один з яких, єдності та боротьби протилежностей, допоміг досягнути результату другого рівня наукової новизни). Роботу загалом завершують логічні, взаємопов'язані, обґрунтовані і аргументовані висновки, що співвідносяться із поставленими на початку науковими завданнями.

Наукова новизна одержаних результатів є безсумнівною і заперечень не викликає. Вона полягає у розробці автором нових теоретико-концептуальних положень щодо природи, змісту, ознак і результатів правотворчої діяльності органів судової влади в Україні, її місця серед інших форм здійснення судової влади, взаємозумовленості між судовою правотворчістю та втіленням постулатів верховенства права як основоположного принципу захисту прав людини. На підставі презумпції про невід'ємну значущість правосуддя в остаточному установленні та зміцненні правовладдя, за допомогою основних форм та прийомів мислення, заснованого на розумінні логічних категорій, законів критичного мислення, з урахуванням напрацювань міжнародних інституцій, зокрема щодо формулювання контрольного переліку питань для оцінювання стану верховенства права в окремо взятій державі, правових позицій ЄСПЛ, обґрунтовано положення щодо визнання судової правотворчості важливим чинником утвердження верховенства права як гарантії більшості складових досліджуваного принципу.

До найбільш значущих результатів, що мають елементи наукової новизни, належать такі положення аналізованої дисертації:

- автором доведено статистично значущу достовірність припущення, що у суддів, які частіше використовують посилення судової аргументації з позицій верховенства права, частка скасованих або частково змінених рішень є значно меншою (емпіричну базу склала практика Вінницького окружного адміністративного суду за 2019 рік) (с. 207 – 214);

- розроблено алгоритм перевірки судових рішень на відповідність (дотримання) принципу верховенства права, який у перспективі запровадження експертних систем у юриспруденції може бути використаний

для розроблення систем аналізу або прогнозування судових рішень за допомогою штучного інтелекту, а на сучасному етапі слугуватиме додатковим інструментом оперативного тестування рішення у справі суддею задля упевненості в його справедливості (с. 215 – 216).

Здається, ці два результати у випадку їх зваженого поєднання передбачувано сприятимуть підвищенню ефективності правосуддя (математична статистика дозволила оцінити саме категорію «*ефективності*») й частковому розвантаженню судової системи за умови зменшення частки переглянутих та змінених вищими інстанціями рішень. На позитивну оцінку заслуговує також далекоглядність автора й прогнозування поширення використання штучного інтелекту зокрема у сфері юстиції;

- положення щодо вирішення діалектичного протиріччя судової правотворчості шляхом встановлення її меж та визнання права судової влади компетентно застосовувати інструменти ефективного подолання недоліків правового регулювання там, де законодавець не впорався із своїм призначенням. Даний висновок є засобом узгодження ідеї судової правотворчості із принципом розподілу влади (с. 34 – 37).

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження П.А. Комара викладена у вісімнадцяти пунктах, які достатньо виважено згруповані у категорії «уперше» (4 пункти), «удосконалено» (8 пунктів), «набули подальшого розвитку» (6 пунктів).

Загалом, отримані результати у своїй сукупності розв'язують важливе наукове завдання.

Основні результати дослідження П.А. Комара знайшли відображення у 9 наукових публікаціях автора, у тому числі у 5 наукових статтях, 2 з яких – у наукових виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України, 1 – у науковому фаховому виданні країн ЄС, 2 – в інших виданнях, та у 4 матеріалах науково-практичних конференцій.

Анотація відображає основні положення дисертаційного дослідження, її зміст в частині викладу загальної характеристики і основного змісту роботи в

цілому є ідентичним тексту дисертації.

Наукове і практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані в дослідженні наукові гіпотези є певним внеском у наукове пізнання феномену судової правотворчості та утвердження доктрини верховенства права на сучасному етапі і створюють базу для подальших наукових розвідок, а практичні рекомендації можуть бути використані у правотворчій діяльності (у процесі удосконалення законодавства України в частині регулювання питань судової правотворчості й організаційно-правового забезпечення подальшого реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів); практичній діяльності судових органів (у процесі підготовки судових рішень та їх перевірки на дотримання принципу верховенства права (завдяки розробленому авторському алгоритму)); освітньому процесі (у процесі підготовки навчальної та навчально-методичної літератури та проведенні занять з дисциплін «Теорія держави та права», «Проблеми сучасного конституціоналізму» та ін.).

Розроблений та відтворений в дисертаційній роботі алгоритм використовується при здійсненні судочинства, підготовці та ухваленні судових рішень у Вінницькому окружному адміністративному суді (довідка № від 15.04.2021 року).

Аналіз змісту дисертаційного дослідження вказує на **дотримання автором вимог академічної доброчесності**.

У дисертаційній роботі є коректні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримано вимоги законодавства про авторське право і суміжні права; надано достовірну інформацію про методики і результати досліджень, джерела використаної інформації.

Окремі побажання та зауваження щодо змісту дисертації, які закономірно виникли в ході ознайомлення з її змістом, потребують додаткової

аргументації, а деякі недоліки, дискусійні положення, можуть бути враховані у подальших наукових дослідженнях автора. Серед них:

1. Потребує пояснення архітектоніка роботи. Видається, що навіть роботи теоретико-правового спрямування потребують широкого аналізу практичних аспектів удосконалення правотворчої та правореалізаційної діяльності. Обрана автором структура не дозволила повною мірою це здійснити, оскільки тільки питання 2.3. «Аналіз судової практики України у контексті втілення ідеї судової правотворчості та ефективності заходів щодо утвердження верховенства права» має практичний контекст. Якщо б автор не відійшов від класичної, прийнятої в науковій спільноті трьохрівневої структури дослідження, то він би мав змогу проаналізувати ширше практику європейських країн в досліджуваному контексті, ширше репрезентувати рішення ЄСПЛ, розмежувати вплив судової правотворчості та інших видів правотворчості на правореалізаційну сферу, визначити особливості такої правотворчості у судах різної юрисдикції, розглянути проблему в контексті судової реформи в Україні тощо.

2. Можна помітити певну суперечність, що простежується у дисертації. Автор наполягає на *«необхідності змінювати сприйняття будь-якого коригування судового акту нижчого суду вищим судом як свідчення негативної якості цього судового акту»* (с. 227), проте під час використання статистичного методу саме частку змінених рішень суддів обрано як показник високої якості їх роботи. Даний момент потребує на додаткову аргументацію.

3. Дискусійним здається твердження автора *«щодо провідної ролі в утвердженні верховенства права саме адміністративної юстиції»* (с. 169). Подібне порівняння значущості різних юрисдикцій в утвердженні верховенства права не узгоджується із основним постулатом даної доктрини – забезпеченням справедливості, чому має слугувати правосуддя як таке. Принцип спеціалізації у судовій системі має на меті саме забезпечення якомога більш якісного правосуддя, і не повинен спричиняти змагання або порівняння юрисдикцій, особливо у межах загальнотеоретичного дослідження.

4. На нашу думку, висновок дисертанта щодо «неприпустимості «сліпого» забезпечення системою судових інстанцій в правосудді однаковості судової практики (не заперечуючи значимості єдності судової практики як критерію верховенства права)» (с. 228), потребує додаткової аргументації. Розуміючи прагнення автора розрізнити «єдність» та «однаковість» судової практики, не зовсім легко з тексту роботи виділити ті критерії та аргументи, що має використовувати суддя (суд), відмовляючись дотримуватися принципу єдності судової практики, і чи не призводить це до порушення надзвичайно важливих принципів передбачуваності судових рішень та правомірних очікувань.

5. Видається, що в контексті досліджуваної проблематики особливо вагомим є аналіз практики поширення зразкових справ. Кодекс адміністративного судочинства України в редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII, який набрав чинності 15 грудня 2017 року, на відміну від інших процесуальних кодексів, вперше закріпив, зокрема, такі нові юридичні категорії, як «типова справа» і «зразкова справа», а також особливості провадження у типових та зразкових справах. Аналіз правових норм щодо названих категорій справ показує, що розгляд типової справи можливий лише після вирішення зразкової справи. Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду розпочав формування практики щодо розгляду зразкових справ та ухвалення зразкових рішень. Станом на сьогодні визначено 21 зразкову справу (https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/). Прикро, що автор в дисертаційній роботі не приділяє такій практиці необхідної уваги.

Втім, висловлені зауваження не впливають на загальний достатньо високий рівень дисертації та не піддають сумніву основні наукові результати, отримані автором.

Загалом, дисертація Комара Павла Анатолійовича «Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права» є самостійною завершеною кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що у сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має суттєве значення для правничої науки та правозастосовної практики, відповідає встановленим вимогам, які висуваються до такого роду робіт, а її автор – Комар Павло Анатолійович – заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент:

професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Інституту права, психології та
інноваційної освіти Національного університету
«Львівська політехніка»,
доктор юридичних наук, професор

І. М. Жаровська

Підпис Жаровської І.М. засвідчую

Вчений секретар
Національного університету «Львівська політехніка»
к.т.н., доцент

Р.Б. Брилинський